

Universiteit
Leiden
The Netherlands

In de ban van goed en fout. De bestrijding van de Centrumpartij en de Centrumdemocraten (1980-1998)

Vetten, J. de

Citation

Vetten, J. de. (2016, November 9). *In de ban van goed en fout. De bestrijding van de Centrumpartij en de Centrumdemocraten (1980-1998)*. Uitgeverij Prometheus, Amsterdam. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/44139>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Licence agreement concerning inclusion of doctoral thesis in the Institutional Repository of the University of Leiden](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/44139>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Cover Page

Universiteit Leiden

The handle <http://hdl.handle.net/1887/44139> holds various files of this Leiden University dissertation.

Author: Vetten, J. de

Title: In de ban van goed en fout. De bestrijding van de Centruumpartij en de Centrumdemocraten (1980-1998)

Issue Date: 2016-11-09

‘Leve de rechtsstaat!’¹

De bestrijding in de arena ‘rechtszaal’

Inleiding

In de jaren tachtig en negentig werden vele rechtszaken tegen de CP en CD aangespannen. Daarbij kunnen verschillende soorten zaken worden onderscheiden: zaken over discriminerende of beledigende uitlatingen, over de terugvordering van overheidssubsidies², over demonstraties³, over kandidatenlijsten en partijregistratie⁴ en over het ontslag uit hun functie van CP'ers en CD'ers.⁵ Daarnaast waren er nog de zaken die de CP en CD zelf aanspanden.⁶

In dit hoofdstuk zal worden ingegaan op de discriminatiezaken, omdat die het meest typerend zijn voor de omgang met de CP en CD in deze arena. Immigratie en integratie behoorden tot de kern van het gedachtegoed van de CP en CD en die partijen en hun voorlieden werden regelmatig voor de rechter gedaagd in verband met uitlatingen op dat gebied die discriminerend of beledigend werden geacht. Het ging bij deze zaken steeds om de spanning tussen de vrijheid van meningsuiting en het beginsel van non-discriminatie.

In dit hoofdstuk zal een chronologische volgorde worden aangehouden. In de jaren zeventig legde de regering het juridische fundament voor de vervolging van discriminatiezaken. In de jaren tachtig vond de verdere uitwerking van het beleid plaats en werd de organisatie voor de vervolging van dergelijke zaken opgebouwd. Tevens vonden de eerste rechtszaken plaats, vooral nog civiele, maar ook de eerste strafzaken tegen de CP en CD en tegen CP- en CD-poli-

tici. In de jaren negentig werden het beleid, de wetgeving en de organisatie bijgesteld; verder werden de cd en cd-politici tweemaal veroordeeld in strafzaken.

Juridisch en organisatorisch fundament

Wettelijk kader

De opbouw van een wettelijk kader op het gebied van discriminatiebestrijding vond zijn hoogtepunt in 1983 bij de aanpassing van de Grondwet. Vanaf dat jaar waren het gelijkheidsbeginsel en het verbod op discriminatie verankerd in artikel 1, waarvan de tekst luidt: 'Allen die zich in Nederland bevinden, worden in gelijke gevallen gelijk behandeld. Discriminatie wegens godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, ras, geslacht of op welke grond dan ook, is niet toegestaan.'⁷ Het nieuwe artikel 1 kan de vrijheid van meningsuiting, vastgelegd in artikel 7 van de Grondwet, inperken. Die is niet onbeperkt, omdat de uitoefening daarvan de belangen van medeburgers of van de samenleving als geheel kan raken.⁸ Aan de herziening van de Grondwet was gewerkt vanaf de jaren zestig. Een van de doelen daarbij was het opnemen van de klassieke grondrechten in de Grondwet om die zo in overeenstemming te brengen met de internationale verdragen op het gebied van de mensenrechten waaraan Nederland zich had verbonden.⁹

Een van die internationale verdragen was het 'Internationale Verdrag inzake de uitbanning van alle vormen van rassendiscriminatie' (afgekort: IVUR; of in het Engels: CERD) uit 1965.¹⁰ Nederland ratificeerde dat verdrag in 1967. Het verdrag, dat in 1969 in werking trad, kende een brede definitie van rassendiscriminatie, als elke vorm van onderscheid, uitsluiting, beperking of voorkeur op grond van ras, huidskleur, afkomst of nationale of etnische afstamming.¹¹ Wel mochten staten onderscheid maken tussen burgers en niet-burgers, op basis van nationaliteit dus. In het kernartikel van het verdrag werd bepaald dat alle propaganda en alle organisaties gebaseerd op (ideeën van) raciale superioriteit, die rassenhaat uitdroegen of aanspoorden tot rassendiscriminatie, moesten worden

verboden.¹² Het IVUR-verdrag legde zo aan de deelnemende staten een flink aantal verplichtingen op: de staat zelf en zijn organen mochten niet discrimineren; daarnaast moest de staat door anderen (personen, groepen of organisaties) gepleegde rassendiscriminatie verbieden en (trachten te) beëindigen.¹³ Bij de totstandkoming van het verdrag was er met name over het kernartikel veel discussie. Enkele landen, waaronder de Verenigde Staten, maakten een voorbehoud, omdat dit artikel in hun visie de vrijheid van meningsuiting te veel beperkte; Nederland deed dat niet.¹⁴

Het IVUR-verdrag vormde de directe aanleiding tot de aanpassing van de Nederlandse antidiscriminatiewetgeving eind jaren zestig, begin jaren zeventig.¹⁵ Het parlement accordeerde in 1971 de wijziging van twee artikelen van het Wetboek van Strafrecht. In de eerste plaats werd artikel 137 gewijzigd; dat ging over discriminatoire groepsbelediging, over het aanzetten tot haat, discriminatie en/of geweld en over het openbaar maken of de verspreiding van discriminerend materiaal.¹⁶ Verder werd artikel 429 gewijzigd; dat ging over het deelnemen c.q. steun verlenen aan op rassendiscriminatie gerichte activiteiten en over het achterstellen wegens ras.¹⁷ Bij de bespreking van het wetsontwerp in de Tweede Kamer riepen alleen de bepalingen over groepsbelediging enige discussie op, omdat sommige Kamerleden voor een aantasting van de vrijheid van meningsuiting vreesden.¹⁸ De rechtsfilosoof Rosier was ontevreden over de kwaliteit van de discriminatiewetgeving. Hij constateerde in zijn proefschrift dat de wetgever de antidiscriminatieartikelen 'een [...] vage en ruime delictomschrijving [heeft] meegegeven' en gaf een uitvoerig overzicht van de zwakke punten. Dergelijke wetgeving, merkte hij op, gaf weinig steun aan de rechter die 'min of meer met lege handen' stond.¹⁹

Bij discriminerende of racistische uitlatingen botst het grondrecht om niet gediscrimineerd te worden (artikel 1 van de Grondwet) op het grondrecht van de vrijheid van meningsuiting (artikel 7). De vraag is dan natuurlijk wat het zwaarst weegt. De historicus Te Velde schreef dat er geen expliciete hiërarchie is tussen de grondrech-

ten, maar dat het voor velen vanzelf sprak dat artikel 1 boven artikel 7 ging.²⁰ Dat gold in ieder geval voor de jaren tachtig en negentig. Volgens de jurist Marloes van Noorloos speelde de vrijheid van meningsuiting toen geen grote rol in de discussie over het bestraffen van rassendiscriminatie. In haar proefschrift schreef zij dat '[i]n het wetgevingsproces van de jaren '80 [...] een duidelijke keuze gemaakt [werd] om het recht om niet gediscrimineerd te worden te laten prevaleren boven vrijheid van meningsuiting'. Dat veranderde volgens haar pas na 2000.²¹ Illustratief was in dat verband dat de Tweede Kamer bij het debat over de aanpassing van de antidiscriminatiewetgeving in 1992 een speciale vrijheid-van-meningsuitingclausule in artikel 137 niet nodig achtte; de meeste Kamerleden konden zich niet voorstellen dat de vrijheid van meningsuiting in sommige zaken zou kunnen prevaleren boven non-discriminatie.²²

Opbouw organisatie

De regering hechtte groot belang aan de bestrijding van discriminatie; dat was vanaf het begin van de jaren tachtig een van de hoofdoelstellingen van het minderhedenbeleid.²³ In de Nota Minderhedenbeleid uit 1983 schreef zij dat '[h]et voorkomen en bestrijden van zowel discriminerend denken als handelen [...] op alle niveaus van onze samenleving nodig [zijn] om het democratisch gehalte ervan in stand te houden'. Discriminatie vormde in de ogen van de regering 'een bedreiging en belemmering voor het bereiken van een gelijke en gelijkwaardige positie van ingezetenen in een multiculturele samenleving'. Discriminatie was 'niet alleen een extra belemmering om bestaande achterstanden in te halen, maar ook een vorm van ontkennen van een gelijkwaardig ingezetenschap als zodanig'.²⁴ Opmerkelijk is dat in dit citaat niet alleen sprake was van het voorkomen en bestrijden van discriminerend hán delen, maar ook van discriminerend dén ken. De vraag is of het hier ging om een slip of the pen of om de (onhaalbare) ambitie om het probleem rassendiscriminatie met wortel en tak uit te roeien.

De regering kondigde in de Nota Minderhedenbeleid een actie-

ver beleid tegen discriminatie aan. De overheid zou natuurlijk zelf het nodige moeten doen; het Openbaar Ministerie bijvoorbeeld moest in alle gevallen van discriminatie tot vervolging overgaan. Daarnaast hechtte de regering sterk aan een goede samenwerking met maatschappelijke organisaties en het bedrijfsleven, die gedragscodes zouden moeten opstellen. Tot slot vond de regering ook een goede slachtofferondersteuning van belang. Zij merkte op dat er al vele groepen en initiatieven op dat gebied actief waren, en overwoog om ter ondersteuning van al deze groepen en initiatieven een landelijk instituut in het leven te roepen.²⁵ De regering had dus een model voor ogen, waarin drie partijen een bijdrage zouden gaan leveren aan het bestrijden van rassendiscriminatie: in de eerste plaats de overheid zelf, daarnaast maatschappelijke organisaties en het bedrijfsleven, en tot slot groepen en initiatieven op het gebied van antidiscriminatie, ondersteund door een op te richten landelijk instituut. Dit netwerk van organisaties was overigens gericht op het bestrijden van alle discriminatie zoals die in de samenleving voorkwam, en niet specifiek op de CP of CD.

In de loop van de jaren tachtig werkte de regering het beleid gericht op de opsporing en vervolging van rassendiscriminatie verder uit. Het ministerie van Justitie stelde daartoe vanaf 1981 instructies, richtlijnen of aanwijzingen voor het Openbaar Ministerie op.²⁶ De minister drong hierin aan op een actief opsporings- en vervolgingsbeleid, periodieke bespreking van discriminatiebestrijding in het driehoeksoverleg²⁷ en op parketvergaderingen, rapportage van discriminatiezaken door het Openbaar Ministerie aan het ministerie en tot slot op rapportage van alle aangiften wegens discriminatie door de politie aan het Openbaar Ministerie. Tevens bevatten die instructies concrete aanwijzingen hoe de politie aangiften wegens discriminatie moest opnemen.²⁸ Het eerdergenoemde landelijk instituut kwam er ook: het Landelijk Bureau Racismebestrijding (LBR) werd opgericht in 1985.²⁹ Doelstelling van het LBR was het voorkomen en bestrijden van rassendiscriminatie; het ontving daartoe subsidie van het ministerie van Justitie.³⁰ Het LBR ondersteunde de lokale antidiscriminatiebureaus die in veel gevallen fungeerden als

meldpunt waar burgers met hun klachten terecht konden.³¹

In de jaren zeventig was men ervan overtuigd dat discriminerende uitlatingen niet te snel vervolgd moesten worden; er bestonden geen al te hoge verwachtingen van het strafrecht op dat punt. Volgens de jurist Van Noorloos zou dat in de jaren tachtig en negentig veranderen door de opkomst van extreem-rechtse groepen en een actieve antiracismebeweging: 'Het vervolgen van haatuitingen werd een belangrijk onderdeel van het anti-discriminatiebeleid; dit paste in een ontwikkeling waarbij het strafrecht steeds meer werd ingezet als instrument om de maatschappij te reguleren.'³² De vraag is of deze uitspraak wel klopt voor de jaren tachtig. De strafrechtelijke vervolging voor discriminerende uitlatingen kwam in die jaren namelijk slechts zeer aarzelend op gang en dat gold ook voor de vervolging van de CP en CD. In 1984 schreef een weekblad dat er sprake was van een 'opmerkelijke terughoudendheid' om tegen de CP van de beschikbare juridische middelen gebruik te maken.³³ Ook de Anne Frank Stichting bekritiseerde in augustus 1984 tijdens een hoorzitting van de Vaste Commissie voor Justitie van de Tweede Kamer de te terughoudende opstelling van het Openbaar Ministerie tegenover racistisch geweld; de stichting pleitte voor een officier van justitie die vrijgesteld zou worden 'om zich volledig te kunnen concentreren op de activiteiten van de Centruumpartij en aanverwante organisaties'.³⁴

Het Openbaar Ministerie aarzelde echter, omdat het een aantal risico's zag bij de vervolging van de CP of CD: de publicitaire mogelijkheden van een rechtszaak voor de vervolgte partijen; de mogelijkheid dat vervolging van Janmaat een martelaar zou kunnen maken; en tot slot het risico dat vrijspraak zou leiden tot een zekere mate van legitimatie van de verkondigde standpunten.³⁵ Ook waren de verwachtingen die men op dit punt van het strafrecht had niet hooggespannen. W. Mijnsen, als officier van justitie in Amsterdam belast met discriminatiezaken, merkte in 1984 op dat het strafrecht weliswaar een normerende functie had, maar dat men er niet te veel van moest verwachten. Verder vond hij dat de strafrechter niet te snel in de politieke arena zou moeten treden.³⁶ Ook in de

Justitiebegroting voor 1984 stond dat het effect van de juridische bestrijding van discriminatie niet moest worden overschat: ‘Het zal zeker niet leiden tot een volledige uitbanning van discriminatoir gedrag in de samenleving. Niettemin gaat van strafrechtelijke vervolging een normerende werking uit.’³⁷

Eerste rechtszaken

Is de aarzeling om tot strafrechtelijke vervolging van discriminatiezaken over te gaan terug te zien in de zaken tegen de CP en CD in de jaren tachtig? Hieronder komen alle straf- en civielrechtelijke zaken uit die jaren aan de orde, waarbij de CP en CD en/of de top van die partijen (met name Janmaat) betrokken waren. Het gaat om de volgende vijf zaken (zie tabel 4.1):

Tabel 4.1 Discriminatiezaken tegen de CP en CD in de jaren tachtig

Nr.	Zaak	Civielrechtelijk	Strafrechtelijk
1.	Folders Amsterdam (1982-1983)	Veroordeling CP	Nvt
2.	Discriminatie tegen Turken (1983-1987)	Nvt	Vrijspraak Janmaat (CP)
3.	Folders Almere (1983-1989)	Nvt	Vrijspraak Konst (CP)
4.	Conceptnota ‘Nederland voor de Nederlanders’ (1984-1987)	Eis tot vervolging van het Wetenschappelijk Bureau CP afgewezen	Vrijspraak Bruyn en Wetenschappelijk Bureau CP
5.	Pamfletten ‘Schoner milieu’ (1986-1988)	Veroordeling CD	Strafvervolging CD geseponeerd

Proces over folders in Amsterdam (1982-1983)

In 1982 spanden enkele organisaties – het Nederlands Centrum Buitenlanders, het Amsterdams Centrum Buitenlanders en de stichting Welsuria – met enkele particulieren bij de Rechtbank Amsterdam een kort geding aan tegen de CP. Die partij had in het kader van de gemeenteraadsverkiezingen van juni 1982 in Amsterdam

folders verspreid met daarin teksten die door de eisers als onrechtmatig waren ervaren. De cρ keerde zich in de folder tegen het Nederlandse vreemdelingenbeleid dat in haar ogen 'volledig verkeerd' was, en 'Jan met de pet betaalt het gelag'. De Rechtbank noemde deze uitspraken 'meningen'. Verder stelde de cρ dat uit economische en financiële motieven jaarlijks bijna honderdduizend mensen ons land binnenkwamen, dat mensen uit de etnische minderheden met voorrang werden gehuisvest, tewerkgesteld, onderwezen, gekleed en gevoed en dat 52 procent van de misdrijven gepleegd werd door mensen uit de etnische minderheden. De Rechtbank noemde deze uitspraken 'feiten'. De eisende partijen eisten een verbod tot verder onrechtmatig handelen en een rectificatie.

De president van de Rechtbank achtte de in de folder naar voren gebrachte meningen over het vreemdelingenbeleid niet onrechtmatig tegenover de eisers, maar de genoemde feiten wél, toen bleek dat de cρ die tijdens de zitting niet voldoende aannemelijk kon maken. De president merkte op dat bij een discussie over het vreemdelingenbeleid meningen op een harde en provocerende wijze tegenover die van politieke tegenstanders mochten worden geplaatst. De grenzen van het toelaatbare werden daarbij niet snel overschreden. Maar deze meningen mochten niet worden onderbouwd met onjuiste feiten; dat was in strijd met de vereiste zorgvuldigheid en dus onrechtmatig. De president verbood de cρ dan ook om in het openbaar deze en dergelijke uitlatingen te doen, met een dwangsom van 25.000 gulden voor elke overtreding van dit verbod.³⁸ De rechtsfilosoof Rosier merkte over deze uitspraak op dat de kortgedingrechter de vraag of de feiten onjuist waren niet had beantwoord; hij had alleen geconstateerd dat de cρ die tijdens de zitting niet voldoende aannemelijk kon maken, en dat was toch iets anders.³⁹

De cρ ging in hoger beroep bij het Amsterdamse Gerechtshof. In maart 1983 onderschreef het Hof de uitspraak van de kortgedingrechter; het bleef de cρ verboden dergelijke uitlatingen te doen en de dwangsom bleef 25.000 gulden per overtreding. Het Hof merkte in het arrest op dat ook tijdens een verkiezingsstrijd op politieke partijen 'de verplichting [rustte] zich te onthouden van het uiten

van onwaarheden als feitelijke stellingen, in het bijzonder wanneer deze [...] aangewend worden om etnische minderheden – wier belangen in dit opzicht de wetgever zich in het bijzonder aantrekt – in een kwaad daglicht te stellen’, dit met de kennelijke bedoeling om zo voor de eigen partij stemmenwinst te behalen.⁴⁰

Het bleef niet bij een civiele zaak. In 1983 is het Openbaar Ministerie naar aanleiding van deze folder begonnen aan een strafrechtelijk onderzoek tegen de CP, zo blijkt uit een vordering tot gerechtelijk vooronderzoek van de Rechtbank Amsterdam uit september 1983.⁴¹ Uit de stukken is niet gebleken dat dit tot een daadwerkelijke vervolging van de CP heeft geleid; waarschijnlijk is de zaak geseponneerd.

Proces over discriminatie tegen Turken (1983-1987)

In 1983 begon het Openbaar Ministerie een strafrechtelijk onderzoek tegen Janmaat naar in de zendtijd voor politieke partijen gedane uitspraken over vreemdelingen, met name Turken, die het Nederlanderschap wilden verkrijgen. In een televisie-uitzending zei Janmaat: ‘Grote zorgen maakt de Centruumpartij zich ook inzake de naturalisaties. Dus vreemdelingen die het Nederlanderschap willen verkrijgen. Daar blijkt steeds weer dat onder die mensen misdadigers, aanranders en verkrachters, drugssmokkelaars, een enkele moordenaar en een terrorist onder [sic] zitten. Turken zijn opnieuw voorgedragen voor het verkrijgen van het Nederlanderschap, die reeds nu in aanraking zijn geweest met de politie vanwege het overtreden van de Vuurwapenwet. We hebben in Delft ook gezien waar een Turk met een misdadig verleden toe in staat is. De Centruumpartij vindt het waanzin dat Nederlanders als ongewapende frontsoldaten dienst moeten doen op het slagveld van de multiculturele samenleving.’ Tijdens de uitzending werden beelden van krantenkoppen getoond over een toen actuele moordzaak in een Delfts café.⁴²

Janmaat verzette zich tegen de vervolging door het Openbaar Ministerie, bij de Rechtbank Den Haag, in hoger beroep bij het Gerechtshof Den Haag en tot slot in cassatie bij de Hoge Raad. Vol-

gens zijn advocaat, Leo van Heijningen, betrof het hier geen strafbare uitlatingen. De Hoge Raad wees echter het beroep van Janmaat af, omdat zij het oordeel of zijn uitlatingen al dan niet strafbaar waren aan de strafrechter wilde overlaten.⁴³ Toen kon bij de Rechtbank Den Haag de zaak eindelijk inhoudelijk worden behandeld. Tijdens de zitting, begin augustus 1987, zei Janmaat dat hij nog steeds volledig achter zijn tekst stond, maar dat hij niet de bedoeling had beledigend te zijn.⁴⁴ Medio augustus 1987 sprak de Rechtbank Janmaat vrij. Zij oordeelde dat vreemdelingen die het Nederlanderschap wilden verkrijgen een heterogene groep waren, waardoor niet van een ras kon worden gesproken, 'hoe ruim men dat begrip ook uitlegt'. Verder oordeelde de Rechtbank dat Janmaat zich niet richtte tegen Turken in het algemeen, maar tegen sommige Turken. En tot slot stelde zij dat de verwijzing naar een misdaad, waarbij een genaturaliseerde Turk betrokken was, wellicht 'smake-loos' was, maar 'strafrechtelijk is zij niet relevant'. De officier van justitie legde zich bij dit oordeel neer; hij zag kennelijk geen mogelijkheden voor hoger beroep. De jurist Mulder plaatste in een noot bij deze uitspraak vraagtekens bij het oordeel van de Rechtbank dat er geen sprake was van discriminatie wegens ras. Door vreemdelingen die het Nederlanderschap wilden verkrijgen en Turken in een adem te noemen doelde Janmaat op een (homogene) groep mensen van een andere etnische afkomst. En dat viel volgens haar onder de brede definitie van ras.⁴⁵ Ook hieronder zal blijken dat de precieze interpretatie van het begrip 'ras' aanleiding gaf tot discussies.

Proces over folders in Almere (1983-1989)

In april 1983 verspreidde de CP tijdens de campagne voor gemeenteraadsverkiezingen folders in Almere. De politie greep in en gaf enkele verspreiders van de folders een proces-verbaal; niet aan allemaal, dat was kennelijk praktisch niet haalbaar. Janmaat, die ook bij de folderverspreiding aanwezig was, kreeg geen verbaal; sterker nog, hij werd zelfs niet als verdachte gehoord toen hij zich kwam aangeven.⁴⁶ Het Openbaar Ministerie stelde daarop vervolging in tegen twee van de verspreiders, onder wie de vicevoorzitter van de

CP, Nico Konst. Naar het oordeel van de Zwolse Rechtbank had de CP in de folder de grenzen die in het Wetboek van Strafrecht waren gesteld 'ruimschoots overschreden'. De folder wekte volgens de rechters de suggestie dat buitenlanders misbruik maakten van het Nederlandse sociale verzekeringsstelsel. Verder maakte de folder stemming tegen Surinamers door de suggestie te wekken dat zij het land konden worden uitgezet, maakte hij stemming tegen buitenlanders door 600.000 werkloze Nederlanders te plaatsen tegenover de banen die bij voorkeur voor buitenlanders openstonden en riep hij met een collage van sensationele krantenkoppen op de achterkant een gevoel van wrevel op tegen Surinamers en buitenlanders. De Rechtbank verwierp het verweer dat het ging om zakelijke berichtgeving. In februari 1986 veroordeelde zij beide verdachten dan ook voor het aanzetten tot haat tegen mensen wegens hun ras. Konst kreeg een boete van 1000 gulden; de andere verspreider kreeg een boete van 250 gulden.⁴⁷

Volgens de Zwolse Rechtbank was het niet vervolgen van Janmaat en het wel vervolgen van twee andere verspreiders niet in strijd met het gelijkheidsbeginsel of met een ander beginsel van behoorlijke strafprocesvoering.⁴⁸ Daar was het Arnhemse Gerechtshof het niet mee eens. Het Hof vernietigde in november 1986 het Zwolse vonnis, omdat Janmaat niet was vervolgd, terwijl hij verantwoordelijk was voor de tekst van de folder en de verspreiding ervan onder zijn leiding plaatsvond. Het Hof vond dat Janmaat gegeven zijn rol 'om eisen van rechtvaardigheid en rechtsgelijkheid' had moeten worden vervolgd toen ook anderen werden vervolgd. De advocaat van Janmaat merkte tijdens de zitting op dat er geen vervolging was ingesteld om geen martelaar van hem te maken zo vlak voor de verkiezingen. De officier van justitie sprak dat niet tegen.⁴⁹ Het Openbaar Ministerie ging tegen deze uitspraak van het Hof in cassatie bij de Hoge Raad, maar die onderschreef in juni 1988 het oordeel van het Hof.⁵⁰ Uiteindelijk vernietigde het Gerechtshof van Den Bosch in oktober 1989 het Zwolse vonnis definitief en verklaarde het de officier van justitie niet-ontvankelijk in zijn vervolging van de twee verdachten.⁵¹

Proces over de nota 'Nederland voor de Nederlanders' (1984-1987)

Begin april 1984 lekte de conceptnota 'Nederland voor de Nederlanders' uit via de VARA-radio en wekte alom grote verontwaardiging. Deze nota was opgesteld door W.J. (Willem) Bruyn, de voorzitter van het Wetenschappelijk Bureau van de CP, en Alfred Vierling, fractiemedewerker van de CP.⁵² De meeste aandacht ging uit naar een in de nota opgenomen passage over 'het recht op noodweer' die geweld tegen buitenlanders leek te rechtvaardigen. Die passage luidde als volgt:

Daar waar de rechten der autochtone staatsburgers van een bepaald land niet of onvoldoende worden beschermd door de desbetreffende overheden zal een beroep op noodweer kunnen worden gedaan. Onvoldoende bescherming vindt daar plaats waar de overheden de gevolgen van hun falend beleid proberen af te wentelen op hun eigen staatsburgers door het treffen van maatregelen ten gunste van de immigrantengroepen. [...] In dit verband moet er tevens op worden gewezen dat het begrip noodweerexces in onze rechtspraak is aanvaard voor die gevallen van noodweer, die door de situatie gerechtvaardigd waren maar waarin de gebruikte middelen niet geheel proportioneel of adequaat waren aan het gepleegde feit of beoogde doel. In dit licht verschijnen onder meer de zogenaamde Turkenrellen te Rotterdam, maar ook vele andere acties van de Nederlandse bevolking elders als een door de wet aanvaarde vorm van verzet. Dat lijkt des te meer het geval nu de Nederlandse overheden hardnekkig doorgaan met hun politiek van sociocide ofwel moord op de Nederlandse autochtone samenleving.⁵³

De Anne Frank Stichting spande in mei 1984 bij de Amsterdamse Rechtbank een kort geding aan tegen het Wetenschappelijk Bureau van de CP en eiste strafvervolging. De advocaat van de stichting stelde dat de opmerkingen van de CP in de nota 'levensbedreigend' waren voor de buitenlanders in Nederland.⁵⁴ De CP verweerde zich

door te stellen dat het om een conceptnota ging voor intern gebruik die nog niet rijp was voor publicatie. Tegen de zin van de partij was het stuk, mogelijk door het afvallige CP-lid Ben Fresco⁵⁵, in de openbaarheid gebracht. De president van de Rechtbank bepaalde in mei 1984 dat het Openbaar Ministerie terecht niet tot strafvervolgning tegen de CP was overgegaan, omdat het rapport nog een intern discussiestuk was en niet door de CP naar buiten was gebracht, maar was uitgelekt.⁵⁶ Maar de rechter merkte ook op – en dat was een stevige waarschuwing voor de CP – dat de noodweertheorie ‘strafrechtelijk bezien, kant noch wal raakt’ en dat de theorie ‘dan ook slechts beschouwd [kan] worden als een nauwelijks meer indirecte aansporing tot, want poging tot rechtvaardiging van, geweld tegen buitenlanders in Nederland als zodanig’. De rechter oordeelde dat publicatie van dergelijke denkbeelden, als het zover zou komen, een misdrijf zou zijn.⁵⁷ In een persbericht gaf de Anne Frank Stichting te kennen dat ze het ‘begrijpelijk’ vond dat het Openbaar Ministerie weigerde tot strafvervolgning over te gaan. De uitspraken van de Rechtbank over de inhoud van de noodweertheorie zag de stichting als positief.⁵⁸

Twee weken later ging de Anne Frank Stichting toch in hoger beroep bij het Gerechtshof Amsterdam. De stichting eiste dat de CP het begrip ‘noodweer’ of ‘noodweerexces’ niet meer mocht gebruiken en de nota ‘Nederland voor de Nederlanders’ niet verder mocht verspreiden. Het Hof achtte het echter niet aannemelijk dat Bruyn of het Wetenschappelijk Bureau over zou gaan tot publicatie van de nota zoals die op dat moment luidde en bekrachtigde in september 1984 de uitspraak van de Rechtbank. Ook het Hof beschouwde de noodweertheorie als ‘met een wetenschappelijk sausje overgoten onzin’. Opmerkelijk was dat zelfs de advocaat van de CP, Van Heijningen, deze theorie tijdens de zitting ‘juridische rimram’ noemde.⁵⁹

Enige tijd later begon het Openbaar Ministerie toch een strafzaak tegen Bruyn en het Wetenschappelijk Bureau. Wellicht lag hier ook enige politieke druk aan ten grondslag; de CDA-fractie had Kamervragen gesteld.⁶⁰ De hoofdvraag van het gerechtelijk onderzoek was: ‘Kan op grond van deelname aan niet-openbare

activiteiten die gericht zijn op rassendiscriminatie vervolging worden ingesteld.’⁶¹ Kennelijk was deze vraag positief beantwoord, want in maart en april 1985 diende de zaak voor de Amsterdamse kantonrechter. De officier van justitie, W. Mijnsen, vervolgde Bruyn en het Wetenschappelijk Bureau op grond van artikel 429ter van het Wetboek van Strafrecht dat het deelnemen of steun verlenen aan op rassendiscriminatie gerichte activiteiten verbood; het Openbaar Ministerie gooide het over deze boeg, omdat vervolging op basis van artikel 137 vanwege het vereiste van openbaarheid niet mogelijk was. De officier eiste 2500 gulden boete. De rechter sprak Bruyn en het Wetenschappelijk Bureau echter in april 1985 vrij.⁶² Vervolgens vernietigde in maart 1986 de Amsterdamse Rechtbank in hoger beroep de dagvaarding. Het Openbaar Ministerie stelde hierop cassatie in bij de Hoge Raad. Die kwam in februari 1987 tot de conclusie dat bij het opstellen van de conceptnota ‘Nederland voor de Nederlanders’ geen sprake was van het ‘deelnemen aan activiteiten gericht op discriminatie’, zoals bedoeld in artikel 429ter van het Wetboek van Strafrecht. Hierbij moest het gaan om ‘gezamenlijk handelen’. Volgens de Hoge Raad bleek daar uit de tenlastelegging niets van, waarmee zij het oordeel van de Rechtbank onderschreef.⁶³ Hiermee kwam na bijna drie jaar een einde aan pogingen om Bruyn en het Wetenschappelijk Bureau van de CP civiel- en strafrechtelijk te vervolgen voor de conceptnota ‘Nederland voor de Nederlanders’.

Proces over pamfletten ‘Schoner milieu ...’ (1986-1988)

Rond de jaarwisseling van 1985/1986 ontving het Haags Meld- en Registratiepunt Discriminatiezaken meldingen van Hagenaars die door de CP verspreide folders en cassettebandjes in hun brievenbus hadden aangetroffen. Medewerkers van het Meldpunt deden vervolgens op persoonlijke titel aangifte bij het Openbaar Ministerie. Daarnaast besloot het Meldpunt om samen met de journalist Mustapha Oukbih en enkele organisaties, zoals het Nederlands Centrum Buitenlanders en het Haags Initiatief tegen Fascisme en Discriminatie, een kort geding aan te spannen tegen de CP en Janmaat.

Het Landelijk Bureau Racismebestrijding speelde daarbij een ondersteunende en adviserende rol.⁶⁴

In februari 1986 verbood de president van de Haagse Rechtbank de CD om uitspraken als 'Schoner milieu ook door bevolkingspolitiek' en 'De overheid geeft buitenlanders in bepaalde gevallen voorrang bij tewerkstelling en huisvesting' te doen, met een dwangsom van 25.000 gulden per keer. Omdat de verspreiding van de folders plaatsvond in de aanloop naar de verkiezingen van 1986, vond de president dat de grenzen van wat geoorloofd was ruimer konden worden getrokken dan gebruikelijk. Maar ook in verkiezingstijd mocht men etnische minderheden niet in een 'kwaad daglicht stellen met de bedoeling daaruit voor de eigen partij stemmenwinst te behalen'. Het beleid mocht worden bestreden, maar bij dit onderwerp, stelde de president, paste 'een grotere zorgvuldigheid dan bij de meeste andere onderwerpen van politieke strijd'. Eerder (in 1983) had het Gerechtshof Amsterdam de CP al verboden om uitspraken te doen als 'De overheid geeft buitenlanders in bepaalde gevallen voorrang'. De Haagse Rechtbank sprak nu uit dat dit verbod ook voor de CD gold.⁶⁵

Tegen de uitspraak in kort geding ging de CD in hoger beroep. Het Haagse Gerechtshof bekrachtigde in november 1986 het vonnis van de Rechtbank voor zover het de 'schoner milieu'-uitspraak betrof, maar vernietigde het vonnis voor het overige. Het Hof schreef ter toelichting dat de 'schoner milieu'-uitspraak 'ook los van enige context door een aanmerkelijk deel van de bewoners van Nederland aldus wordt begrepen dat zij anderen dan de oorspronkelijke bewoners van Nederland op één lijn stelt met milieugevaarlijk afval. Zij is derhalve in de hoogste mate onrechtmatig tegenover die anderen.' Het Hof vernietigde echter de 'voorrang'-uitspraak, omdat uit door de verdediging overhandigde overheidsstukken op het gebied van minderhedenbeleid bleek dat de indruk kon worden gewekt dat 'bedoelde voorrang soms inderdaad wordt verleend'.⁶⁶

Er was door het Haagse Meldpunt zoals gezegd ook aangifte gedaan bij het Openbaar Ministerie, maar tot een strafvervolgning kwam het niet; de officier van justitie seponeerde in november

1986 de aangifte. Hij voerde aan dat er voor een politieke partij die het beperken van immigratie als programmapunt heeft toch wel enige ruimte moest zijn om dat aan de orde te stellen en met argumenten te onderbouwen. Verder stelde hij dat de verleiding bestond om, sommige extreme standpunten van de CD uit het verleden kenkend, alles wat deze partij naar voren bracht als discriminerend te zien. En tot slot merkte hij op dat een mislukte strafvervolgung een ongunstiger effect had dan het achterwege blijven daarvan. Tegen de seponering van de aangifte kwam het Meldpunt in het geweer; het diende in juni 1987 een beklag in. Het Hof kwam in juni 1988 tot de conclusie dat weliswaar in een civiele procedure een uitspraak van Janmaat als onrechtmatig werd gezien, maar dat strafvervolgung 'thans niet opportuun' was. Het sloot zich hiermee dus aan bij de officier van justitie die de aangifte had geseponneerd.⁶⁷

In de in het arrest van het Hof opgenomen brief van de officier van justitie over de seponering van de aangifte stond nog een opmerkelijk punt. Hij merkte op dat de 'schoner milieu'-uitspraak wellicht discriminerend was, maar dat aan het begrip bevolkingspolitiek in het pamflet 'nauwelijks een duidelijke inhoud wordt gegeven en ook een andere uitleg denkbaar is'.⁶⁸ De jurist Nieuwenhuis merkte in dat verband op dat deze uitlating ook gezien kon worden als een pleidooi tegen een toename van de bevolking, omdat deze toename voor het milieu schadelijke effecten heeft.⁶⁹ Voor deze uitspraak was Janmaat anderhalf jaar eerder nog veroordeeld in een civiele zaak, nota bene bij hetzelfde Haagse Gerechtshof.

In de drie civiele zaken uit de jaren tachtig tegen de CP of CD kwam het tot enkele veroordelingen. De kortgedingrechter zag enkele uitspraken als een 'onrechtmatige daad' en de partijen mochten die niet meer herhalen op straffe van een dwangsom. Bij een onrechtmatige daad gaat het om 'een inbreuk op een recht en een doen of nalaten in strijd met een wettelijke plicht of met hetgeen volgens ongeschreven recht in het maatschappelijk verkeer betaamt'.⁷⁰ Overtreding van de strafrechtelijke antidiscriminatie-normen leverde volgens vaste jurisprudentie een onrechtmatige daad op. Daarbij

kon iets wat strafrechtelijk niet bewezen kon worden wél tot een civielrechtelijke veroordeling leiden; de normen van het Burgerlijk Wetboek zijn namelijk breder dan die van het strafrecht.⁷¹ In de jaren tachtig kwam het niet tot een strafrechtelijke veroordeling: bij de vier strafzaken volgde driemaal vrijspraak en eenmaal seponeerde het Openbaar Ministerie de zaak. Uit interviews met officieren van justitie die zich bezighielden met discriminatiezaken blijkt dat er een viertal factoren was waardoor de vervolging van dergelijke zaken in de jaren tachtig slechts aarzelend op gang kwam: het ging ten eerste om een beperkt aantal zaken, zeker bij discriminerende uitspraken, die relatief veel tijd kostten; er was in de tweede plaats nog vrij weinig jurisprudentie en het Openbaar Ministerie zocht naar een werkbare aanpak; in de derde plaats is de bewijsvoering bij dergelijke zaken lastig; en tot slot bestond er bij officieren van justitie aarzeling om gelet op het belang van de vrijheid van meningsuiting (te) snel tot vervolging van discriminatiezaken over te gaan en voor de vervolging van politici gold dat nog in versterkte mate. Pas in de jaren negentig veranderde dat.⁷²

Omslag⁷³

In het begin van de jaren negentig vond een omslag plaats in de vervolging van discriminatiezaken. Minister Hirsch Ballin (CDA) hechtte sterk aan de bestrijding van discriminatie en gaf onder meer de aanzet tot de wetswijziging van 1992. Verder was er vanuit de Tweede Kamer politieke druk om meer tot vervolging over te gaan.⁷⁴ Als gevolg hiervan nam het ministerie van Justitie een aantal maatregelen om de discriminatiebestrijding te verbeteren; dat betrof maatregelen op het gebied van de wet- en regelgeving en van de organisatie.

Er vonden aanscherpingen plaats van de wetgeving en van de richtlijn discriminatiezaken. In 1992 werden de antidiscriminatiebepalingen in het Wetboek van Strafrecht gewijzigd en de discriminatiegronden uitgebreid; strafbaar was nu ook discriminatie of bedrog van een groep mensen op grond van hun geslacht of hun

hetero- of homoseksuele gerichtheid – naast de al bestaande gronden: ras, godsdienst en levensovertuiging.⁷⁵ Toen uit een onderzoek van het Wetenschappelijk Onderzoeks- en Documentatiecentrum (wodc) van het ministerie van Justitie bleek dat er veel mis was met de naleving van de richtlijn discriminatiezaken⁷⁶, scherpste het ministerie deze in september 1993 aan.⁷⁷ Een kenmerkende passage uit deze aangescherpte richtlijn was: ‘Het Openbaar Ministerie [...] mag geen afwachtende houding innemen in discriminatiezaken.’ Op last van de richtlijn moesten de contacten tussen de politie en het Openbaar Ministerie en het overleg met de antidiscriminatiebureaus worden bevorderd; de politie moest een actief opsporingsbeleid gaan voeren en het Openbaar Ministerie moest alerter zijn in discriminatiezaken en zou in beginsel tot vervolging moeten overgaan.

Daarnaast werden maatregelen genomen specifiek gericht op extreem-rechts. Het College van procureurs-generaal besloot dat discriminerende uitlatingen van rechts-extremisten landelijk zouden moeten worden aangepakt; het stafbureau van het Openbaar Ministerie zou daarbij fungeren als het landelijk coördinatiepunt.⁷⁹ In 1995 volgde een richtlijn van het College gericht op vervolging van discriminatoire uitlatingen door extreem-rechtse groeperingen: de ‘Landelijke uitgangspunten ten aanzien van extreem-rechts’. Er zou sneller tot vervolging moeten worden overgegaan en het voorkomen van ‘martelaarschap’ en het risico dat vervolgden de zitting zouden gebruiken als een podium om hun ideeën naar voren te brengen, waren geen redenen meer om niet tot vervolging over te gaan (zoals eerder wel het geval was).⁸⁰ En tot slot stelden de ministeries van Binnenlandse Zaken en van Justitie in 1996 een handleiding op met de juridische mogelijkheden voor de bestrijding van rechts-extremisme.⁸¹

Op het gebied van de organisatie veranderde ook het een en ander. Het ministerie wilde de vervolging van discriminatiezaken beter coördineren en stelde daartoe in september 1990 een coördinator aan, met als taak het bewaken van het antidiscriminatieaspect van het beleid van het ministerie en van het Openbaar Ministerie.⁸²

Daarnaast trachtte het ministerie te komen tot een geïntegreerde aanpak van de discriminatiebestrijding. Het hechtte sterk aan netwerkvorming tussen het ministerie, het Openbaar Ministerie, de politie, de gemeenten en de intermediaire instellingen, zoals het Landelijk Bureau Racismebestrijding en de antidiscriminatiebureaus. Het ministerie wilde tot slot dat het LBR een actieve rol zou gaan spelen bij het opstarten van straf- en civielrechtelijke procedures; het ontving hiervoor in 1992 een extra subsidie van het ministerie.⁸³ De genoemde instellingen waren overigens geen verlengstuk van het ministerie, al kregen ze wel subsidie.⁸⁴ Vooral de antidiscriminatiebureaus vonden uitspraken sneller discriminerend of beledigend dan het Openbaar Ministerie; ze hanteerden een andere norm, wat soms tot fricties leidde.⁸⁵

Tot slot kreeg in de loop van de jaren tachtig en negentig geleidelijk ook de jurisprudentie meer vaste vorm. Het begrip 'ras' uit de antidiscriminatiewetgeving diende volgens die jurisprudentie ruim te worden geïnterpreteerd; ook termen als 'buitenlanders', 'vreemdelingen' en 'asielzoekers' konden hieronder vallen. Verder moesten discriminatoire uitlatingen, wilden ze strafbaar zijn, 'in het openbaar' zijn gedaan. Dat laatste betekende dat dergelijke uitlatingen zo moesten zijn gedaan dat zij voor het publiek hoorbaar of waarneembaar waren. Bij de interne verspreiding van een conceptrapport – zoals in het geval van de CP-conceptnota 'Nederland voor de Nederlanders' – was dus geen sprake van openbaarheid. Ook bleek uit de praktijk van de rechtspraak dat een beroep op de vrijheid van meningsuiting niet van toepassing was als discriminatie was bewezen; deze vrijheid kende grenzen. Tot slot moest conform de wet worden bewezen dat iemand zich 'opzettelijk' beledigend heeft uitgelaten over een groep mensen. Hierbij kon ook gebruik worden gemaakt van het begrip 'voorwaardelijke opzet' – dat is 'het zich willens en wetens blootstellen aan de geenszins als denkbeeldig te verwaarlozen kans, dat de uitlatingen beledigend zijn voor een groep mensen wegens hun ras'.⁷⁸

Veroordelingen

Zijn de voornemens om tot een hardere vervolging van discriminatie over te gaan ook uitgevoerd? Hierna zal worden ingegaan op de twee straf- en civielrechtelijke zaken uit de jaren negentig, waarbij de CD en/of de CD-top (met name Janmaat) betrokken waren. De volgende zaken komen aan de orde (zie tabel 4.2):

Tabel 4.2 Discriminatiezaken tegen de CD in de jaren negentig

Nr.	Zaak	Civielrechtelijk	Strafrechtelijk
1.	Uitlatingen op radio/tv en in een CD-partijblad (1989-1997)	Veroordeling	* Eerste zaak faalt * Veroordeling in tweede zaak
2.	Uitlatingen bij demonstratie in Zwolle (1996-2003)	Nvt	Veroordeling

Proces over uitlatingen op radio en televisie en in een CD-partijblad (1989-1997)

Medio 1989 spanden enkele organisaties – het Christelijk Nationaal Vakverbond, het Samenwerkingsverband van Marokkanen en Tunesiërs en het Nederlands Centrum Buitenlanders – en een particulier, Omar el Bardi, een kort geding aan tegen de CD, alsmede tegen Janmaat en Wim Vreeswijk. Dat geding betrof uitspraken die waren gedaan tijdens de zendtijd voor politieke partijen in het kader van de campagnes voor de Europese verkiezingen van juni 1989 en voor de Tweede Kamerverkiezingen van september 1989. De CD had in die uitzendingen minderheden in verband gebracht met drugsverslaving en stijgende criminaliteit en gesuggereerd dat de opvang van vluchtelingen werd bekostigd door een verhoging van de rioolbelasting. De eisende partijen wensten een verbod op dergelijke uitlatingen en rectificatie tijdens de zendtijd voor politieke partijen.

Het kort geding vond plaats in juli 1989. De president merkte op dat de gedaagden bezwaren hadden tegen het regeringsbeleid op het gebied van immigratie en integratie: ‘Zij menen dat vreemde-

lingen worden voorgetrokken boven Nederlanders en pleiten ervoor dit te veranderen.’ Hij noemde de door de cd’ers gedane uitspraken ‘ontoelaatbaar’, maar wilde geen algemeen verbod op dergelijke uitlatingen toestaan, omdat daardoor de vrijheid van meningsuiting zou worden aangetast; wel wees hij een rectificatie toe. Beide partijen gingen vervolgens in hoger beroep.⁸⁶

Het hoger beroep diende in maart 1991 voor het Haagse Gerechtshof. Het Hof stelde dat ‘[d]e gewraakte passages [...] bezien in onderling verband en samenhang (voorzover aanwezig) [...] niet door de beugel [kunnen]; te algemeen en in elk geval niet voldoende gefundeerd worden minderheden met name Marokkanen in verband gebracht met criminelen, profiteurs en verslaafden’. In het arrest onderschreef het Hof het vonnis van de kortgedingrechter, maar voegde daar nog een opmerkelijk punt aan toe. Ten opzichte van etnische minderheden was volgens het Hof een grotere voorzichtigheid vereist in verband met hun zwakke maatschappelijke positie. Waar de overheid maatregelen nam om de achterstand van minderheden op te heffen, diende de burger daaraan een bijdrage te leveren. Daarom diende deze zich ‘juist ten aanzien van minderheden voorzichtiger uit te laten, dan normaliter geboden’.⁸⁷ De jurist Nieuwenhuis merkte hierover op dat deze ‘verrassende stap van overheidsbeleid naar “burgerplicht” [...] tot een in zijn algemeenheid zeer twijfelachtige beperking van de uitingsvrijheid’ leidde.⁸⁸ En zelfs een bij het Landelijk Bureau Racismebestrijding werkzame jurist schreef in een commentaar deze uitspraak een weliswaar ‘sympathiek maar toch discutabel standpunt’ te vinden.⁸⁹

De advocaat van de kortgedingpartijen deed in juli 1989 ook aangifte bij de officier van justitie te Den Haag.⁹⁰ Het Haagse Openbaar Ministerie aarzelde lang voordat het in 1992 besloot tot het instellen van vervolging. Het vroeg zich af of de gewraakte uitlatingen wel discriminerend waren en verder wilde het Janmaat en de cd liever geen podium bieden. Het lijkt erop dat bij het besluit om toch vervolging te gaan instellen enige druk van buitenaf een rol heeft gespeeld. Er was onder meer druk van de zijde van antidiscriminatiebureaus die veel klachten ontvingen over de cd. Verder wer-

den Kamervragen gesteld aan de minister van Justitie en de minister liet herhaaldelijk, en met meer belangstelling dan gewoonlijk, aan het Openbaar Ministerie vragen hoe het stond met de beslissing om Janmaat en de cd al dan niet te gaan vervolgen.⁹¹

Pas in november 1993, ruim vier jaar na de aangifte dus, diende de strafzaak tegen de cd en Janmaat voor de Haagse Rechtbank; Vreeswijk werd niet strafrechtelijk vervolgd. De herhaalde weigering van Janmaat om mee te werken aan een verhoor was hier onder meer debet aan. Het eerste verhoor vond pas plaats in november 1991.⁹² Het partijblad *cd-info* schreef dat Janmaat nu eenmaal niet 'voor elk wissewasje' naar het politiebureau kon gaan.⁹³ De officier van justitie, A.C.M. Welschen, had ervoor gekozen om in zijn dagvaarding ruime citaten op te nemen uit radio- en televisie-uitzendingen van de cd en het partijblad *cd-actueel* uit de jaren 1989 tot en met 1991. Alles bij elkaar ging het om bijna honderd pagina's tekst, omdat het Openbaar Ministerie de discriminerende uitspraken in hun context wilde laten zien.⁹⁴ Welschen zei voor deze aanpak te hebben gekozen, omdat de meeste uitspraken, los van de context, een onschuldige betekenis hadden en niet discriminerend zouden zijn.⁹⁵ De jurist 't Hart onderschreef dit; volgens hem is het lastig te bepalen wanneer woorden precies discriminerend of beledigend zijn; dat blijkt pas in de context waarin zij worden gebruikt.⁹⁶ De gewraakte uitspraken waren aangedragen door antidiscriminatiebureaus en gecheckt door de politie.⁹⁷

De tenlastelegging tegen de cd en Janmaat luidde dat zij hadden aangezet tot haat tegen en/of discriminatie van, dan wel zich opzettelijk beledigend hadden uitgelaten over in Nederland verblijvende (groepen) mensen van buitenlandse nationaliteit, afkomst of ras. Advocaat Van Heijningen voerde tijdens de zitting aan dat uit de dagvaarding niet duidelijk bleek voor welke uitspraken Janmaat werd vervolgd. De Rechtbank was dat met hem eens; omdat de officier niet had aangegeven welke uitlatingen van de verdachte precies strafbaar waren, was een behoorlijk onderzoek tijdens de zitting niet goed mogelijk en dat schaadde de verdachte in zijn verdediging. De Rechtbank verklaarde de dagvaarding dan ook nietig.⁹⁸ De

zitting was al met al binnen anderhalf uur afgelopen.

Janmaat was zeer verheugd na deze uitspraak; hij riep: 'Leve de rechtsstaat!'⁹⁹ Het partijblad *CD-info* schreef dat '[d]ank zij de wijsheid van de rechter [...] de Nederlandse democratie de schande bespaard [was] gebleven een politiek proces te moeten voeren zoals dat gebruikelijk was in de communistische dictatuur van de Sovjet-Unie'. En mr. Eerlijk (een pseudoniem van advocaat Van Heijningen) schreef in het partijblad *CD-actueel* dat de in de dagvaarding opgenomen teksten niet discriminerend waren; het ging om kritiek op de regering en op de politieke partijen.¹⁰⁰ Het Landelijk Bureau Racismebestrijding was minder verheugd; het liet in een persverklaring weten de uitspraak te beschouwen als 'een klap in het gezicht van de mensen die waren gekwetst en beledigd door de uitlatingen van Janmaat/CD'.¹⁰¹ De persofficier sprak na de zitting niet van een vormfout, maar van een juridische discussie over de vraag hoe dergelijke zaken te presenteren; het Openbaar Ministerie zocht nog naar de beste manier om discriminatiezaken aan te pakken.¹⁰² De officier van justitie kondigde meteen na de zitting aan in hoger beroep te gaan. Begin 1994 werd echter bekend dat het hoger beroep was ingetrokken en dat de officier een nieuwe dagvaarding voorbereidde.¹⁰³

In april 1994 kwam het Openbaar Ministerie met nieuwe en veel kortere dagvaardingen in wat in wezen nog steeds dezelfde discriminatiezaak was, nu niet alleen tegen de CD en Janmaat maar ook tegen Wil Schuurman. Een groot aantal uitspraken uit de eerdere dagvaardingen was geschrapt en enkele nieuwe waren toegevoegd. Er resteerden vijftien discriminerend geachte passages uit radio- en televisie-uitzendingen tussen mei 1989 en februari 1993, dertien uitspraken van Janmaat en twee van Schuurman, waarbij de officier precies had aangegeven wat in zijn ogen strafbaar was. Zo zei Janmaat in een radio-uitzending van de CD op 6 november 1989:

Van alles en nog wat is geprobeerd om de minderheden aan goede ontwikkeling, banen en huizen te helpen. Het heeft niet mogen baten. Op school en andere opleidingsinstituten

lukt het niet de kinderen van de minderheden op het Nederlandse ontwikkelingsniveau te brengen. Zo wil het ook niet lukken inzake de huisvesting. Ook daar blijken de minderheden dikwijls of helemaal niet tevreden te zijn met hun huizen, die dan uit dank worden uitgewoond. Omwille van het werk zijn vele maatregelen genomen. Ook daar blijken de mensen van de minderheden sneller geneigd hun baantjes op te geven die ze op de vele ministeries bij voorkeur en bij voorrang worden gegeven. En we moeten bedenken: iedere baan aan de minderheden is een Nederlandse werkloze.

En in een radio-uitzending op 14 mei 1991:

De Nederlandse regering heeft jaar in jaar uit een beleid gevoerd waarbij mensen over de hele wereld naar ons land worden gehaald, de taal niet spreken, onze cultuur niet kennen, geen hoge technische schoolontwikkeling hebben, dus die zich hier lopen te vervelen, totaal geen toekomst hebben. Die mensen worden eigenlijk min of meer aangezet tot het plegen van criminele daden en wat zien we: in de Nederlandse samenleving neemt de criminaliteit hand over hand toe. [...] En de schuld ligt daarvan natuurlijk gedeeltelijk bij de vreemdelingen die zich hier gewoon als zware criminelen misdragen. Die uit een cultuur komen waarin men totaal niet geeft om een mensenleven en die hier in Nederland maar gewoon slachten.

Wil Schuurman zei in een televisie-uitzending op 20 januari 1993:

Neem nou de oorlog in Bosnië. Nu zijn er opeens 20.000 islamitische vrouwen die allemaal verkracht zouden zijn. Niemand weet of het waar is. Het is ook niet bewezen. De cd zet grote vraagtekens bij al die verhalen. [...] Nou ja, als die vrouwen niet verkracht zijn, kan het altijd nog hier in de oude wijken gebeuren. Of vermoord worden in de metro. De cd is ui-

terdaard tegen hun komst. Wij hebben meer dan genoeg vrouwen in ons land. Ook buitenlandse, ook illegale. Aan nog meer islamitische vrouwtjes is geen behoefte. [...] Blijven waar je bent is ons parool.

In elk van de geselecteerde uitspraken brachten Janmaat en Schuurman volgens de dagvaarding etnische minderheden of de multiculturele samenleving in verband met werkloosheid, wangedrag of misdaad; minderheden zouden met voorrang aan een huis, een opleiding en een baan worden geholpen en de kosten van de multiculturele samenleving waren zeer hoog en moesten worden opgebracht door de 'gewone' Nederlanders. De tenlastelegging was identiek aan die uit 1993: het ging om aanzetten tot haat en/of discriminatie en groepsbelediging.¹⁰⁴

Tijdens de rechtszitting zei officier van justitie Welschen dat het Openbaar Ministerie niet de bedoeling had om Janmaat en de zijnen te verbieden hun politieke opvattingen te verkondigen, maar dat het ging om de manier waarop de dingen werden gezegd.¹⁰⁵ Janmaat voerde aan dat zijn in de dagvaarding geciteerde uitspraken waren gericht tegen de regering en waren bedoeld als kritiek op het regeringsbeleid. De Rechtbank verklaarde daarop in het vonnis dat het eenieder vrijstond om kritiek te hebben op het regeringsbeleid; dat gold zeker voor politici, maar dat diende wel binnen de grenzen van het Wetboek van Strafrecht te gebeuren. Janmaat daarentegen had 'Nederlanders opgezet tegen mensen uit andere culturen, door in te spelen op de in de samenleving bestaande angsten voor en onbekendheid met die andere culturen'. Verder had hij 'opgeroepen tot beperking van fundamentele rechten van specifieke groepen mensen uitsluitend op grond van hun ras, nationaliteit of etnische afstamming' en had hij zich bovendien 'in talloze uitzendingen beledigend uitgelaten over die groepen mensen door deze [...] verdacht, belachelijk en geschonden te maken'. De Rechtbank rekende het Janmaat extra zwaar aan dat hij die strafbare feiten had gepleegd als lid van de Tweede Kamer. De Rechtbank veroordeelde Janmaat voor het aanzetten tot haat tegen mensen wegens hun ras,

voor het aanzetten tot discriminatie tegen mensen wegens hun ras en voor het zich opzettelijk beledigend uitlaten over een groep mensen wegens hun ras. Bij het bepalen van de strafmaat hield de Rechtbank rekening met het feit dat de gewraakte uitlatingen betrekkelijk oud waren. Janmaat kreeg een boete van 6000 gulden, waarvan 2000 gulden voorwaardelijk met een proeftijd van twee jaar. De CD werd veroordeeld voor min of meer dezelfde feiten en kreeg een boete van 10.000 gulden, waarvan 2000 gulden voorwaardelijk met een proeftijd van twee jaar. Schuurman ten slotte werd veroordeeld voor haar uitlatingen en kreeg een boete van 1500 gulden, waarvan 500 gulden voorwaardelijk, ook weer met een proeftijd van twee jaar.¹⁰⁶

Van de tevredenheid over de rechterlijke macht was bij de CD nu weinig meer over. Het partijblad *CD-info* sneerde over de rechters, toevallig allemaal vrouwen, dat '[d]it theekransje [...] dankzij de emancipatiebewegingen dan toch maar tot rechter [is] benoemd. Uit dien hoofde wilden zij wel eens wat terug doen voor de linkse politici.'¹⁰⁷ Tijdens de zitting al, in april 1994, had advocaat Van Heijningen gezegd dat de officier van justitie bezig was met een heksenjacht: 'Het gaat om de politieke uitschakeling van de CD. Welke partij zal de volgende zijn?'¹⁰⁸ Het proces was volgens Janmaat en Van Heijningen ingegeven door de 'politieke top' in Nederland. En ze vonden het wel heel toevallig dat de zitting vlak voor de Tweede Kamerverkiezingen van mei 1994 plaatsvond.¹⁰⁹ Het Landelijk Bureau Racismebestrijding (LBR) was ondanks de in zijn ogen lichte straffen wél tevreden, omdat nu duidelijk was dat de non-discriminatie-norm ook voor politieke partijen gold en omdat voor het eerst een in het parlement zetelende partij was veroordeeld. Dat zou, hoopte de LBR, de discussie over het verbod van de CD verder aanzwengelen.¹¹⁰ Ook zou deze veroordeling de discussie over de subsidiëring van de CD door de overheid en het toekennen van zendtijd aan die partij weer actueel maken; een LBR-medewerker wees in dat verband op de verplichtingen voortvloeiend uit het IVUR-verdrag.¹¹¹

De CD, Janmaat en Schuurman gingen in hoger beroep. Tijdens

de behandeling bij het Haagse Gerechtshof voerde advocaat Van Heijningen aan dat ook andere politici (niet zijnde cd'ers) en voor-
aanstaande mensen uit het openbare leven uitspraken als die in de
dagvaardingen deden. Het Hof verwierp in maart 1995 de bezwa-
ren van de verdediging en oordeelde voor een groot deel conform
het vonnis van de Rechtbank. Voor een ander deel, waar het ging
over 'vreemdelingen', 'minderheden' en 'asielzoekers', volgde vrij-
spraak, omdat het deze uitspraken niet discriminerend achtte. De
jurist Woltjer schreef in een noot bij deze uitspraak dat het Hof hier
een te beperkte interpretatie van het begrip 'ras' gaf. Door de ge-
deeltelijke vrijspraak gingen de boetes flink omlaag; de cd kreeg
een boete van 5000 gulden waarvan 2500 gulden voorwaardelijk,
Janmaat 2000 gulden waarvan 1000 gulden voorwaardelijk, en
Schuurman 1000 gulden waarvan 500 gulden voorwaardelijk. Naar
aanleiding van dit arrest stelden de cd en Janmaat, maar ook het
Openbaar Ministerie, beroep in cassatie in.¹¹² Tegen het arrest van
Schuurman werd niet in cassatie gegaan. De cd was boos over de
uitspraak van het Hof, omdat de vrijheid van meningsuiting vol-
gens de partij te veel werd beperkt; tijdens een radio-uitzending van
de cd enkele dagen later hield men daarom demonstratief één mi-
nuut stilte in acht. Een paar maanden later schreef Janmaat in een
open brief in *cd-info* dat de rechtsstaat in ons land 'al lang' was af-
geschapt.¹¹³ En dat terwijl anderhalf jaar eerder in datzelfde blad nog
de lof over de rechtsstaat werd gezongen.

De Hoge Raad vond in april 1996 de uitleg van het Hof van het
begrip 'ras' te beperkt. Het was staande jurisprudentie dat dat be-
grip, conform het IVUR-verdrag, breed werd geïnterpreteerd en dat
had het Hof niet gedaan. De Hoge Raad vernietigde dat deel van het
arrest van het Hof, liet de rest in stand en verwees de zaak voor een
finale behandeling naar het Amsterdamse Gerechtshof.¹¹⁴ Na deze
uitspraak was het Landelijk Bureau Racismebestrijding blij dat de
veroordeling nu onherroepelijk was.¹¹⁵ Uiteindelijk deed het Am-
sterdamse Gerechtshof eind december 1996 de definitieve uit-
spraak in de zaak tegen de cd en Janmaat. Janmaat voerde tijdens
de zitting aan dat hij een bijdrage had willen leveren aan het publie-

ke debat. Het Hof sprak dit niet alleen tegen, maar gaf aan dat hij 'welbewust' de bedoeling had om met zijn uitlatingen 'te getuigen van de minderwaardigheid van (groepen van) mensen wegens hun ras' en geprobeerd had hen in diskrediet te brengen, 'en aldus (groepen van) mensen wegens hun ras [had] beledigd of aangezet tot haat tegen mensen wegens hun ras'. Er volgde dan ook, in lijn met de uitspraak van de Hoge Raad, een veroordeling. De boetes gingen weer wat omhoog, omdat er voor meer feiten een veroordeling was: die waren nu voor de cd 5000 gulden en voor Janmaat 3000 gulden.¹¹⁶

Tijdens de zitting gaf Janmaat luid blijk van zijn ongenoegen: hij sprak van een 'politiek proces'. En volgens advocaat Van Heijningen trad de overheid op als 'Gedankenpolizist' door mensen die anders denken te vervolgen en een politieke partij te criminaliseren.¹¹⁷ In oktober 1997 ging Janmaat nogmaals in cassatie bij de Hoge Raad, maar weer zonder resultaat.¹¹⁸ Ook stuurde hij in december 1997 een verzoekschrift naar de Raad van Europa met een lange serie klachten over de procesgang en de veroordelingen; hij verzocht de Raad dit verzoek voor te leggen aan het Europese Hof voor de Rechten van de Mens.¹¹⁹ Schuurman had al eerder, in mei 1996, een verzoekschrift aan de Raad van Europa gestuurd.¹²⁰ Uit de beschikbare informatie is niet gebleken dat de verzoekschriften van Janmaat en Schuurman door het Europese Hof zijn behandeld; waarschijnlijk zijn ze niet-ontvankelijk verklaard.

Dit was eerste keer dat de cd en de partijtop, Janmaat en Schuurman, door de strafrechter waren veroordeeld voor rassendiscriminatie. Opmerkelijk was dat de Rechtbank en daarna ook het Gerechtshof en de Hoge Raad het Janmaat extra zwaar aanrekenden dat hij lid van de Tweede Kamer was. Hij had zijn opvattingen, stelde de Hoge Raad, ook in de Kamer kunnen uiten in plaats van op radio en televisie; hij had daarmee zijn 'verantwoordelijkheden tegenover de strafwet onvoldoende [...] onderkend'.¹²¹ De jurist Nieuwenhuis merkte hierover op dat de Hoge Raad dus niet als uitgangspunt koos dat de vrijheid van meningsuiting, ofwel het politieke debat, ook buiten de Kamer extra bescherming verdient.

de.¹²² De jurist Vermeulen uitte in een noot bij de uitspraak eveneens zijn verbazing over deze redenering van de Hoge Raad; hij achtte het 'strijdig met de ratio' om parlementariërs voor bepaalde uitlatingen zwaarder te straffen dan 'gewone' burgers.¹²³ Officier van justitie Welschen zei in een interview in 2011 dat voor Janmaat nog gold dat juist een politicus, in verband met zijn voorbeeldfunctie, buiten de Tweede Kamer op zijn woorden moest letten. Later, na de eeuwwisseling, zou dat veranderen.¹²⁴

Proces over de demonstratie in Zwolle (1996-2003)

In de ochtend van 24 februari 1996 hielden de cd en cp'86 een demonstratie in Zwolle. Burgemeester Franssen (vvd) had daarvoor toestemming gegeven en dat was bijzonder, omdat de cd bijna nooit toestemming kreeg om te demonstreren.¹²⁵ 's Middags was er een door Anti-Fascistische Aktie georganiseerde tegendemonstratie.¹²⁶ In zijn autobiografie blikte Janmaat terug: 'Op de dag van de demonstratie verzamelen we ons in een motel aan de rand van de stad en trekken vandaar gezamenlijk verder naar het centrum, waar de politie de linkse en rechtse groepen gescheiden houdt [...]. We vertrekken vanaf het station naar het stadhuis via een door de politie goedgekeurde route en getooid met de nationale driekleur gaan we op pad. Naast mij loopt Henk Rutenberg, voorzitter van de cp. Later blijkt dat de opmerkingen die wij tegen elkaar maken met richtmicrofoons worden afgeluisterd en vastgelegd. [...] Op een plein komt de demonstratie aan haar eindpunt. Ik voel niets voor een redevoering zonder geluidsapparatuur, maar die is verboden door onze liberale Fransen. [...]. Toch wordt [sic] ik gevraagd kort het woord te voeren. Vanwege de beperkte mogelijkheden geef ik in telegramstijl een paar opmerkingen, zoals "Vol is vol" en "Als de cd aan de macht komt schaffen we de multi-culturele samenleving af". Uitwerking en nuancering van de standpunten is niet mogelijk in deze omstandigheden. Daarna wordt de demonstratie ontbonden en gaan we terug naar de geparkeerde auto's.'¹²⁷ De betogers droegen leuzen met zich mee als 'Vol is vol' en 'Eigen volk eerst'. Sommigen zouden ook 'Nederland blank!' geroepen hebben en de Hit-

lergroet hebben gebracht. De betoging verliep verder rustig.¹²⁸

Tegen de uitspraken van Janmaat en twee cp'86-voormannen, Martijn Freling en Tim Mudde, stelde het Openbaar Ministerie vervolging in. Dat besluit werd kort na de demonstratie genomen. Toch duurde het nog ruim een jaar voordat de zaak ter zitting kwam, vooral omdat Janmaat weigerde aan het onderzoek van de rechter-commissaris mee te werken. Tijdens de zitting op 17 maart 1997 zat de publieke tribune van de rechtszaal helemaal vol met vooral cp'86-aanhangers. Om onrust te voorkomen hielden de rechters tijdens de zitting de teugels strak. Janmaat was wel in Zwolle, maar weigerde bij de zitting aanwezig te zijn, omdat hij de vervolging maar 'flauwekul' vond.¹²⁹ In haar requisitoir zei officier van justitie mevrouw M.H. Verwiel dat vrijheid van meningsuiting niet betekende dat men ongestraft discriminatoire uitlatingen kon doen, ook niet als dat op 'een versluierde wijze' gebeurde, want 'ook een discriminatoire uitlating die versluierd wordt gedaan, is strafbaar'. Zij ging ervan uit dat Janmaat en de cp'86'ers, die met hem terechtstonden, met opzet versluierde taal hadden gehanteerd om vervolging te ontlopen. De boodschap was volgens haar duidelijk. Uitspraken van Janmaat en zijn medeverdachten tijdens de demonstratie, zoals 'Nederland voor de Nederlanders', 'Eigen volk eerst', 'Vol is vol' en 'Wij schaffen, zodra wij de mogelijkheid en de macht hebben, de multiculturele samenleving af', betekenden niets anders dan: 'Voor buitenlanders is in Nederland geen plaats, voor zover zij in Nederland verblijven hebben zij niet dezelfde rechten als Nederlanders, en voor zover zij nog in Nederland zouden willen wonen, kunnen zij dat vergeten. Stem op ons, dan zullen wij ervoor zorgen dat dat werkelijkheid wordt; er breken dan slechte tijden voor de buitenlanders aan.'¹³⁰

De uitspraak van Janmaat over het afschaffen van de multiculturele samenleving kwam hem in maart 1997 op een veroordeling te staan. Volgens de Zwolse Rechtbank zette deze uitspraak aan tot discriminatie van mensen wegens hun ras. Onder een multiculturele samenleving kon immers 'in redelijkheid niets anders worden verstaan dan een samenleving waarin mensen met een verschillen-

de culturele achtergrond op voet van gelijkheid, volgens hun eigen cultuur, leven'. Het oproepen tot afschaffing daarvan kon volgens de Rechtbank 'gezien [de] context, [...] niet anders worden opgevat dan als doelend op een onderscheid in bejegening van enerzijds "Nederlanders" en anderzijds "buitenlanders", en wel ten détrimente van laatstvermelde groep'. De Rechtbank zag de oproep van Janmaat dus als het aanzetten tot discriminatie van mensen wegens hun ras. De rechters veroordeelden Janmaat tot een gevangenisstraf van vier weken, waarvan twee weken voorwaardelijk met een proeftijd van twee jaar. Deze hoge straf, zwaarder dan de eis van de officier van justitie, achtten zij noodzakelijk in verband met de ernst van het gepleegde feit en omdat Janmaat eerder voor een soortgelijk feit was veroordeeld en hij 'kennelijk de verantwoordelijkheid tegenover de strafwet bij het publiekelijk uitdragen van zijn mening blijft ontkennen'.¹³¹

Antiracistische organisaties en enkele politieke partijen reageerden verheugd op dit vonnis. Zo zei PvdA-Kamerlid Margo Vliegert hart dat '[d]e PvdA de afgelopen tijd [had] gevraagd om een actiever Openbaar Ministerie als het gaat om racisme. Het is goed dat Janmaat, die steeds de grenzen van de rechtsstaat tart, nu door de rechter een halt is toegeroepen.'¹³² Maar er was ook kritiek op het vonnis, niet alleen in vakbladen, maar ook in de media. In een commentaar in het *LBR-bulletin* achtte de jurist Duinhof de uitspraak van de Rechtbank niet bevredigend. De redenering over de strafbaarheid van de uitspraak over de multiculturele samenleving noemde hij discutabel: 'Natuurlijk heeft Janmaat een reputatie hoog te houden als het gaat om het op versluierde wijze naar voren brengen van racistische standpunten, maar de rechtbank schiet hier te ver door.' Hij verwachtte niet dat dit vonnis een hoger beroep zou overleven.¹³³ Volgens de politicoloog Fennema had '[o]ok Janmaat [...] vrijheid van meningsuiting'. In zijn ogen bedreven de rechters politiek door Janmaat op grond van zijn uitspraak over de multiculturele samenleving te veroordelen; het was Nederlandse burgers dan namelijk verboden zich nog uit te spreken tegen een specifiek beleid van de overheid.¹³⁴ In een later artikel (uit 1998)

keerde Fennema zich tegen rechters die gaan bepalen wat verdachten bedoelen met hun uitspraken: 'Als mensen niet meer veroordeeld worden op wat zij zeggen, maar op wat de rechter vindt dat zij bedoelen, is de weg open voor de gedachtenpolitie.' Hij noemde het Zwolse vonnis 'onzinnig en een gevaar voor de democratie'.¹³⁵ En tot slot nam ook Pim Fortuyn het in een *Elsevier*-column op voor Janmaat: 'Politie en justitie doen hun best Janmaat te treiteren door hem voor elk wissewasje voor de rechter te dagen. Bijvoorbeeld omdat hij zegt dat Nederland vol is. Ik ben het graag met hem en al die milieuactivisten eens. Nederland is barstensvol en we zouden daar eens conclusies aan moeten verbinden.'¹³⁶

Janmaat uitte op geheel eigen wijze kritiek op het vonnis. In een open brief aan de president van de Zwolse rechtbank schreef hij begin april 1997 dat de veroordeling duidelijk aantoonde dat er in Nederland tegenwoordig politieke vonnissen werden geveld 'zoals de dictatuur van de socialistische Sovjet Unie die kende. Zulks in tegenstelling tot de democratische idealen waarvoor onze ouders in de oorlog hebben gevochten.' Hij noemde het vonnis een 'carrière-vonnis' en beschuldigde de rechters ervan 'de huidige linkse politieke machtshebbers te [hebben willen] gerieven'. En hij besloot met: 'U bent een modieus rechter die toegeeft aan de waan van de dag.'¹³⁷

Janmaat ging in hoger beroep. Het Gerechtshof van Arnhem veroordeelde hem eind december 1997 tot een gevangenisstraf van twee maanden voorwaardelijk met een proeftijd van twee jaar en een geldboete van 7500 gulden subsidiair zeventig dagen hechtenis.¹³⁸ Daarop ging hij in cassatie bij de Hoge Raad. In zijn arrest van mei 1999 concludeerde de Hoge Raad mét het Hof dat de bestreden uitspraak van Janmaat, gezien in de context van de uitspraken van zijn mededaders, een verboden aansporing tot discriminatie opleverde en ze verwierp dan ook het beroep in cassatie. De Hoge Raad nam de definitie die het Hof gaf van een multiculturele samenleving over. Hieronder kon 'niet anders worden verstaan dan een samenleving bestaande uit verschillende bevolkingsgroepen, waaronder etnische minderheden'. De Hoge Raad concludeerde vervolgens: 'De uitspraak "Wij schaffen ... de multiculturele samen-

leving af' kan – bezien in de samenhang met de overige tijdens de demonstratie gedane uitlatingen, in het bijzonder de woorden “Nederland voor de Nederlanders”, “Eigen volk eerst” en “Vol is Vol” – niet anders worden bezien dan als een discriminatoire uitlating met betrekking tot in Nederland aanwezige (groepen van) etnische minderheden, immers kunnen deze uitlatingen niet anders worden beschouwd dan als te zijn gericht op de verwijdering van (leden van) etnische minderheden uit de Nederlandse samenleving.’ Een beroep op de vrijheid van meningsuiting ging volgens de Hoge Raad niet op; die werd begrensd door in andere wetten neergelegde bepalingen, zoals in het Wetboek van Strafrecht over discriminatie. Voor uitlatingen gedaan binnen het parlement genoot Janmaat immuniteit, daarbuiten niet.¹³⁹

Na het arrest van de Hoge Raad zwol de kritiek verder aan. In een noot uit 1999 kritiseerde de jurist A.C. 't Hart met name het gewicht dat de context waarin Janmaat zijn uitspraken deed had gekregen. Hij sprak van een drietrapsraket: ‘Eerst worden feitelijke uitspraken van de verdachte vastgesteld. Vervolgens worden die uitspraken geplaatst in de context van uitspraken van andere aanwezigen, en tenslotte worden deze uitspraken alle tezamen uitgelegd tegen de achtergrond van een welbepaald politiek programma en een specifieke ideologie.’ Dat zou kunnen, maar dan moest dat allemaal wel stevig worden onderbouwd en daarin schoten de rechters tekort, schreef 't Hart. Hij richtte zijn pijlen met name op de definitie van de multiculturele samenleving die het Hof hanteerde en merkte op dat als je de multiculturele samenleving zo definieerde afschaffing ervan neerkwam op verwijdering van etnische minderheden en vluchtelingen uit onze samenleving. Maar de vraag was of Janmaat dit zo bedoeld had. Wederom, dat zou kunnen, maar dat bleek volgens 't Hart niet uit het arrest. Een andere vraag was of de definitie van de multiculturele samenleving wel zo vanzelfsprekend was. Daarbij wees 't Hart op andere definities die in de literatuur waren aan te treffen. Niet zonder enig venijn concludeerde hij vervolgens dat ‘als het hof te kennen geeft dat verdachtes uitlating dat de multiculturele samenleving moet worden afgeschaft

aanzet tot discriminatie, [...] dit strafbare karakter van die uitlating niet voort[vloeit] uit hetgeen het hof heeft vastgesteld, maar uit een alles behalve vanzelfsprekende definitie van multiculturaliteit, die het hof zonder enige nadere rechtvaardiging zelf geeft'. Hij voegde hier nog aan toe dat de veroordeling van Janmaat niet zozeer voortvloeide uit de feiten, vastgelegd in de tenlastelegging, als wel uit de naam en reputatie van de verdachte.¹⁴⁰ Oftewel: Janmaat zegt het, dus het zal wel discriminerend bedoeld zijn.

Het is overigens opmerkelijk dat het Hof en de Hoge Raad een andere definitie van een multiculturele samenleving en een andere interpretatie van de betekenis van de uitspraak van Janmaat over de afschaffing daarvan hanteerden dan de Rechtbank. De definities van de multiculturele samenleving verschilden slechts gradueel. De Rechtbank zag het als een samenleving waarin mensen vanuit verschillende culturele achtergronden op voet van gelijkheid samenleefden en het Hof en de Hoge Raad zagen het als een samenleving met verschillende bevolkingsgroepen, waaronder minderheden. De verschillen tussen de interpretaties van de betekenis van de uitspraak van Janmaat waren veel groter. De Rechtbank interpreteerde de uitspraak als aanzetten tot het maken van een (verboden) onderscheid tussen Nederlanders en buitenlanders en het Hof en de Hoge Raad als het aanzetten tot de verwijdering van (leden van) minderheden uit de samenleving, een verschil dat niet werd toegelicht door het Hof of de Hoge Raad.

Janmaats vertrouwen in de Nederlandse rechtspraak, dat al niet groot meer was, daalde door dit proces nog verder. In zijn autobiografie schreef hij: 'We worden veroordeeld, ook in hoger beroep. Het is duidelijk dat de overheid uit is op verbod. Niet uit juridische, maar op politieke gronden. De Hoge Raad bevestigt het arrest van het Hof. Dat was te voorzien, toch is het ongehoord dat in het arrest van de Hoge Raad zelfs op de argumenten van advocaat Mr. Van Heijningen niet wordt ingegaan. De Hoge Raad heeft derhalve geen argumenten ter verdediging van de straf en verwisselt de begrippen "ras" en "nationaliteit" gemakshalve. Zij volgt slechts de onderdrukkende politiek-dictatoriale lijn in ons land en schrijft in

het arrest maar een eindje weg, met onzinnige non-juridische argumenten. Ook die houding is bekend van ons hoogste rechtscollege tijdens wo 11. Corrumperen ten behoud van de positie, zoals eerder door rechtsinstituten in Duitsland en de Sovjet-Unie in de dertiger en veertiger jaren is voorgekomen.¹⁴¹

Janmaat heeft zijn veroordeling op alle mogelijke manieren aangevochten. In augustus 1999 wendde hij zich met een verzoekschrift tot het Europese Hof van de Rechten van de Mens (EHRM). Hij klaagde over een oneerlijke behandeling en vooringenomen rechters.¹⁴² In een reactie schreef de griffier van het Europese Hof dat het verzoekschrift waarschijnlijk niet-ontvankelijk zou worden verklaard.¹⁴³ Aangenomen mag worden dat dat ook is gebeurd, want een uitspraak over de zaak is niet aangetroffen op het overzicht van uitspraken van het EHRM.¹⁴⁴ Verder heeft Janmaat in september 1999 een gratieverzoek ingediend bij de koningin;¹⁴⁵ dat werd afgewezen.¹⁴⁶ Tot slot diende Janmaat in februari 2002 – hij was alweer enkele jaren geen lid meer van de Tweede Kamer – bij de Hoge Raad een verzoek in tot herziening van het arrest uit 1999. In zijn verzoekschrift constateerde hij dat onder anderen CDA-voorman Jan Peter Balkenende zeer kritische kanttekeningen bij de multiculturele samenleving had geplaatst.¹⁴⁷ Janmaat heeft de afloop van dit verzoek niet meer meegemaakt; hij overleed op 9 juni 2002. In mei 2003 wees de Hoge Raad het herzieningsverzoek af. Voor een dergelijk verzoek moeten nieuwe feiten worden aangedragen die tijdens de eerdere behandeling door de Hoge Raad nog niet bekend waren. Volgens de Hoge Raad waren die nieuwe feiten er niet; uitspraken als die van Balkenende in 2002 deden niets af aan de strafbaarheid van de uitlatingen van Janmaat.¹⁴⁸

Deze zaak was, zoals hiervoor al aan de orde kwam, aanleiding tot een breed debat in de vakbladen en in de media. In dat debat zijn twee benaderingen te herkennen, één die meer gewicht hechtte aan de vrijheid van meningsuiting en één die de weegschaal liet doorslaan naar antidiscriminatie.

De eerste benadering stelde dat het beginsel van antidiscriminatie te ver was opgerekt. Zeker voor politieke partijen zou de vrijheid

van meningsuiting het hoogste goed moeten zijn; zonder konden ze immers niet functioneren. De democratie moest tegen een stopte kunnen en meningen die men verafschuwde zouden niet moeten worden verboden. Ook Janmaat had vrijheid van meningsuiting, schreef de politicoloog Fennema; als Janmaat niet meer mocht oproepen om de multiculturele samenleving af te schaffen – een oproep die hij zag als een legitieme discussie over de inrichting van de maatschappij – zou dat een forse inperking van de democratie betekenen.¹⁴⁹ Fennema maakte zich zorgen over de consequenties van het antidiscriminatiebeleid, met name voor de vrijheid van meningsuiting. De democratie werd in zijn ogen van drie kanten bedreigd: door de racistische partijen zelf, door de overheid die de vrijheid van meningsuiting steeds verder inperkte en door mensen 'die zich bedreigd voelen door immigranten, weten dat hun stem niet telt en zich daarom van de democratie afkeren'.¹⁵⁰ Ook het Eerste Kamerlid Jurgens (PvdA) sprak zich uit voor vrijheid van meningsuiting voor Janmaat: 'Het vrije woord is ook rapalje gegund.'¹⁵¹

De tweede benadering vond uitspraken als die van Janmaat bedreigend voor de samenleving en intimiderend naar minderheden. Janmaats woorden leken wellicht tamelijk onschuldig, maar hij bracht zijn standpunten op versluierde wijze naar voren. Het ging er dan om de betekenis van zijn woorden te begrijpen, die als het ware te 'decoderen'.¹⁵² De vraag is overigens waar de grens ligt van het decoderen, van het zoeken naar de ware aard of betekenis van uitspraken. Het uitgangspunt voor de rechter was altijd 'de betekenis die de gebezigde woorden naar algemeen spraakgebruik hebben'. De rechtsfilosoof Rosier waarschuwde voor het loslaten van dit uitgangspunt.¹⁵³ Waar sommige commentatoren de vrijheid van meningsuiting ernstig bedreigd zagen, trad het Openbaar Ministerie volgens het Landelijk Bureau Racismebestrijding in 1998 nog te slap op tegen discriminatie; te veel zaken haalden de rechtszaal niet en te veel zaken mislukten daar. Het LBR hechtte een groot gewicht aan een rechterlijke uitspraak: 'De rechter handhaaft de algemeen aanvaarde maatschappelijke waarden en normen.'¹⁵⁴ En ook Forum-directeur J. Veeris waarschuwde voor het loslaten van de anti-

discriminatie-normen; hij kwalificeerde de uitspraak van Janmaat in Zwolle als een onderdeel van een 'abject politiek programma dat de democratie zal vernietigen'.¹⁵⁵

In de twee discriminatiezaken in de jaren negentig tegen de CD en de top van die partij kwam het dus beide keren tot een veroordeling. Bij de eerste zaak ging dat in twee stappen, waarbij weer bleek dat het Openbaar Ministerie nog zocht naar een manier om discriminerende uitingen te vervolgen. Uiteindelijk veroordeelde de rechter de CD, Janmaat en Schuurman voor het aanzetten tot discriminatie. Met name bij de tweede zaak, naar aanleiding van uitspraken van Janmaat bij de demonstratie in Zwolle, kwam er kritiek op de rechterlijke macht. Voor een deel ging het om juridische techniek, over de vraag of de rechters het vonnis wel juist hadden onderbouwd. Voor een ander deel ging het om politieke kritiek; het beginsel van antidiscriminatie kreeg in de ogen van de critici te veel gewicht ten opzichte van de vrijheid van meningsuiting.

Tot besluit

Rechtszaken op het gebied van rassendiscriminatie en groepsbelediging zijn lastig omdat het daarbij steeds gaat om twee botsende grondrechten, dat van de vrijheid van meningsuiting en dat van non-discriminatie. De vraag is wanneer het uiten van onvrede en het bekritisieren van beleid, denkbeelden of tradities overgaat in belediging van een groep mensen dan wel in het aanzetten tot haat, discriminatie en geweld tegen mensen om hun ras. Complicerend bij de vervolging van dergelijke zaken was dat de juridische normen op dit gebied niet erg helder waren; de wetsartikelen waren vaag en ruim geformuleerd en de jurisprudentie moest in de jaren tachtig en negentig voor een belangrijk deel nog worden gevormd.¹⁵⁶ Wel was er in die jaren een brede consensus in de Nederlandse samenleving dat dergelijke zaken strafbaar zouden moeten zijn; het maatschappelijk klimaat tolereerde geen discriminatie waarvan minderheden het slachtoffer waren.

De strafrechtelijke vervolging van de CP en CD voor rassendiscriminatie en/of groepsbelediging kwam in de jaren tachtig langzaam op gang. Het Openbaar Ministerie aarzelde lang voordat het vervolging instelde. Het vroeg zich af of de uitlatingen wel discriminerend waren, het wilde Janmaat geen podium bieden en was bang zaken te verliezen. Daarbij kwam dat door de vage en ruime wetgeving het Openbaar Ministerie maar ook de rechters weinig hulpmiddelen hadden meekregen. Als een zaak wel voor de rechter kwam volgde geen veroordeling, deels door juridische formaliteiten en deels omdat de rechters de uitspraken van Janmaat niet strafwaardig achtten. Tevens gaven rechters keer op keer aan dat de politieke discussie de nodige ruimte zou moeten krijgen, ook als het ging om lastige onderwerpen als immigratie en integratie.

Onder toenemende politieke en maatschappelijke druk veranderde dat in de jaren negentig. Toen kon Janmaat tweemaal strafrechtelijk worden veroordeeld, de eerste keer voor een serie uitspraken in radio- en televisieprogramma's van de CD en in een partijblad, de tweede keer voor een uitspraak bij een demonstratie in Zwolle. Om verschillende redenen kwam het in de jaren negentig wel tot veroordelingen. Het Openbaar Ministerie moest, door de aanscherping van de richtlijn, in alle discriminatiezaken gaan vervolgen, wat in de jaren tachtig nog niet het geval was. Verder kreeg het Openbaar Ministerie in de loop van de tijd waarschijnlijk meer grip op de aanpak van dit soort zaken. En tot slot kwamen er vanuit de Tweede Kamer en vanuit de maatschappij regelmatig oproepen om discriminerend geachte uitspraken streng te bestraffen en het Openbaar Ministerie en de rechters hielden daar rekening mee; zij wogen bij de strafzaken tegen Janmaat in de jaren negentig het maatschappelijk klimaat nadrukkelijk mee.¹⁵⁷ Het paste waarschijnlijk ook in dat maatschappelijk klimaat dat de rechters het Janmaat bij zijn eerste veroordeling extra zwaar aanrekenden dat hij lid van de Tweede Kamer was. Juist een politicus moest toen, gelet op zijn positie en uit hoofde van zijn voorbeeldfunctie, buiten de Kamer extra op zijn woorden letten. Het is overigens vrij uniek dat een Kamerlid wordt veroordeeld door de strafrechter. Volgens de jurist Voermans is dat

in 150 jaar parlementaire geschiedenis acht parlementariërs overkomen. Janmaat is de enige van hen die meer dan één keer is veroordeeld.¹⁵⁸

In de jaren tachtig en negentig verloren de CP en CD diverse door maatschappelijke organisaties samen met particulieren aangespannen civiele zaken. De civielrechtelijke aanpak van discriminerend of beledigend geachte uitlatingen van voorlieden van die partijen was lange tijd succesvoller dan de strafrechtelijke. Dat maatschappelijke organisaties toch steeds aandrongen op een strafrechtelijke vervolging heeft te maken met het effect dat zij van veroordelingen in strafzaken verwachtten: het intrekken van overheidssubsidies en zendtijd en een verbod van de partij.

Het Openbaar Ministerie had niet de intentie om de CP en CD te bestrijden. Het voerde de wet uit; als CP'ers of CD'ers strafbare uitspraken deden, dan werden ze daarvoor vervolgd. De aanzet tot de bestrijding in deze arena kwam vanuit een andere arena, de politie, door wet- en regelgeving aan te scherpen of door politieke druk uit te oefenen, bijvoorbeeld door het stellen van Kamervragen. En ook bij de rechterlijke macht was er geen sprake van een intentie tot bestrijding, maar van wetstoepassing. Het Openbaar Ministerie en de rechterlijke macht hanteerden in de praktijk de strategie 'behandelen als elke partij'. Bij de maatschappelijke organisaties, die civiele zaken aanspanden tegen de CP en CD en die fungeerden als aangever van strafbaar geachte uitspraken van die partijen, was er wél sprake van een intentie tot bestrijding. De door deze organisaties gehanteerde bestrijdingsstrategie was 'ontmaskeren': zij wilden het 'ware' (discriminerende en criminele) gezicht van de CP en CD laten zien.

De (contra)strategieën van de CP en CD in deze arena waren 'provoceren' en 'argumenteren en discussiëren'; zij probeerden zoveel mogelijk in de publiciteit te komen, bij voorkeur in de rol van underdog. Ze zagen rechtszaken als een mogelijkheid hun standpunten – al dan niet op provocerende wijze – uit te dragen; Janmaat noemde in 1993 het besluit van de officier van justitie om hem te gaan vervolgen '[e]en buitengewoon gelukkig besluit. Dit is al eer-

der geprobeerd en tot nog toe altijd uitgelopen op een geweldige reclame voor de partij en haar standpunten.¹⁶¹ Het gaf de CD tevens de mogelijkheid de overheid en de grote partijen neer te zetten, te ontmaskeren, als (bijna-)dictatoriaal.¹⁶² In 1990 schreef het partijblad *CD-info* dat het 'de trend in Nederland [was] om mensen, die kritiek hebben op het minderhedenbeleid de mond te snoeren door snel met het woord "discriminatie" te komen'; het blad wees erop dat dit op gespannen voet stond met de vrijheid van meningsuiting.¹⁶³ De CD gaf de grote partijen de schuld; die zouden het oppositionele geluid van de CD willen wegdrukken. Daarbij wilden ze ver gaan, volgens advocaat Van Heijningen 'desnoods tegen de grondwet in'.¹⁶⁴ En Janmaat zei dat de rechtsstaat in Nederland 'al lang [was] afgeschaft'.¹⁶⁵ De CP en CD hoopten op veel (media-)aandacht voor hun rechtszaken om dat keer op keer te kunnen laten zien. Nederlagen bij dergelijke rechtszaken waren dan geen probleem; die bewezen alleen maar weer de voortdurende inzet voor 'de goede zaak' en het eigen gelijk.

De vele rechtszaken – niet alleen discriminatiezaken, maar ook andere – kostten de CP en CD veel geld, aan advocaat- en proceskosten, maar ook aan boetes en aan rectificerende advertenties. In haar jaarverslag over 1986 schreef de CD dat men in verband met de kosten afzag van een hoger beroep bij enkele zaken.¹⁵⁹ De discriminatiezaken zorgden ervoor dat de CD een partijverbod vreesde; men ging ervan uit dat één of enkele veroordelingen wegens discriminatie mogelijk tot een verbod van de partij zou kunnen leiden. In 1987 schreef het partijblad *CD-actueel* dan ook: 'Nieuwe klachten of strafzaken moeten voorkomen worden. Verbod van de partij heeft geen zin, gezien de doelstelling waar we voor staan'.¹⁶⁰ Daarnaast zorgden deze rechtszaken waarschijnlijk ook voor een verdere maatschappelijke isolering van de CP en CD.